

פירושו של רבי יצחק אבוהב למידת קל וחומר

יוצא לאור בידי אבירם רביצקי

בספרד במאה החמש־עשרה התגברו כתיבתם של פירושים למידות שהתורה נדרשת בהן והעיסוק בספרי הכללים בכלל. רבי יוסף בן משה אלאשקר, מקובל ספרדי בן התקופה, כותב בהקדמת פירושו הקבלי למידות שהתורה נדרשת בהן: "דע לך שבאלו המדות רבו הפירושים"¹. מחוגו של רבי יצחק קנפנטון – שתלמידיו ותלמידי תלמידיו בני הגירוש הפיצו את שיטתו הלמדנית ברחבי הפזורה הספרדית² – הגיעו לידינו שישה פירושים על המידות שהתורה נדרשת בהן. מרבי יצחק אבוהב,³ תלמידו של רבי יצחק קנפנטון, הגיעו שתי מהדורות לפירוש קל וחומר. שני פירושים הגיעו מרבי שמואל אלולנסי, גם הוא תלמידו של רבי יצחק קנפנטון (אחד מפירושיו – "האבן הראשה" – הובא בשם רבי יצחק קנפנטון. האחר הוא כפי הנראה חיבור על מידת קל וחומר מרבי שמואל אלולנסי עצמו).⁴ פירוש רביעי נמצא בספר "כללי שמואל" לרבי שמואל אבן

- 1 רבי יוסף בן משה אלאשקר, צפנת פענח, מהדורת מ' אידל (פקסימיליה מכתב יד ירושלים 40 154), ירושלים תשנ"א, דף 205א. על חכם זה ראה במבואו של אידל, שם.
- 2 על חכם זה ראה א' דוד, "לקורותיו של ר' יצחק קנפנטון", קרית ספר נ"א (תשל"ז), עמ' 324–326. על שיטתו הלמדנית ועל חשיבותה במסורת הלימוד הספרדית כבר עמדו חוקרים רבים. ראה למשל ח' בנטוב, "שיטת לימוד התלמוד בישיבות שאלוניקי ותורכיה", ספונות יג (תשל"א–תשל"ח), עמ' ז–קב; ח"ו דימיטרובסקי, "על דרך הפלפול", בתוך ש' ליברמן (עורך), ספר היובל לשלום בארון, ירושלים תשל"ה, עמ' קיא–קפא; הנ"ל, "בית מדרשו של ר' יעקב בירב בצפת", ספונות ז (תשכ"ג), עמ' מג–קב; ד' בויראין, "דרכם בקודש: על שיטת לימוד התלמוד בקרב מגורשי ספרד", פעמים 3 (תשמ"ז), עמ' 73–82; הנ"ל, העיון הספרדי: לפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד, ירושלים תשמ"ט; הנ"ל, "מחקרים בפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד: חלוקא דרבנן", ספונות ס"ח ב (יז) (תשמ"ג), עמ' 165–184; הנ"ל, "חידושי פרק הוזה שבספר מהררי נמרים", בתוך ח"ו דימיטרובסקי (עורך), מחקרים ומקורות, א, ניו יורק תשל"ה, עמ' 445–511; הנ"ל, "מחקרים בפרשנות התלמוד של מגורשי ספרד: שורש וענף: שמעתא דתגרי לוד למהר"י אבוהב", ספונות ס"ח ד (יט) (תשמ"ט), עמ' 11–22; D. Boyarin, "Moslem, Christian, and Jewish Cultural Interaction in Sefaradic Talmudic Interpretation", *Review of Rabbinic Judaism* 5 (2002), pp. 1–33; וראה עוד י"מ תא־שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ירושלים תש"ס, ב, עמ' 141–144; הנ"ל, "לידיעת מצב לימוד התורה בספרד במאה ה־15", י"ט עסיס וי' קפלן (עורכים), דור גירוש ספרד, ירושלים תשנ"ט, עמ' 47–62; הנ"ל, הלכה, מנהג, ומציאות באשכנז, ירושלים תשנ"ו, עמ' 79–93.
- 3 לדיון בחייו ובשיטתו של חכם חשוב זה ראה ה' רבינוביץ, מהר"י אבוהב ושיטתו בפרשנות התלמוד, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן תשנ"ב.
- 4 ראה ר' שמואל אלולנסי, "האבן הראשה", בתוך ר' יצחק קנפנטון, דרכי התלמוד, מהדורת י"ש לנגה, ירושלים תשמ"א, עמ' 73–77; "ק"ו ממוהר"ר שמואל אלבאלאנסי", ר' אברהם בן שלמה עקרה (עורך), מהררי נמרים, ויניציאה שנ"ט, דף א ע"א – ג ע"ב.

סיד, תלמידו של רבי יצחק די ליאון (תלמיד רבי יצחק קנפנטון) וחתנו של רבי יצחק אבוהב.⁵ פירוש חמישי הגיע מרבי משה בן יוסף דאנון (מהר"ם דאנון) תלמידו של רבי יצחק אבוהב,⁶ ופירוש שישי, אנונימי, ששייכותו לחוג הקנפנטוני ניכרת עליו, נמצא בכתב יד לונדון, מונטיפיורי 158 (סרט 5158), דף 25א-30ב. פירושים אלה מיוחדים בכך שניכרת בהם השפעתה של הלוגיקה האריסטוטלית.⁷

פירושו של רבי יצחק אבוהב למידת קל וחומר נשמר בשני כתבי יד. עיון בהם מלמד שמדובר בעריכות או במהדורות שונות של הפירוש. בשניהן באים לידי ביטוי צדדים שונים של השפעת הלוגיקה על פרשנות המידות. בין צדדים אלה יש למנות שימת דגש על שימוש במבני טיעון פורמליים, בירור סמנטי הנוגע ליחס שבין שם המידה ובין מהותה, ניסיון לניסוח תאוריה הגיונית לעקרונות השרירותיים לכאורה של תהליכי הקל וחומר, הצד השווה והפרכות עליהם. כמו כן, משמשים בהן מונחים שמקורם בלוגיקה האריסטוטלית.

שני כתבי היד הם: (א) כתב יד ששון 1046 (סרט 9291), עמ' 74-81. כתב היד כתוב בכתב ספרדי של המאה השש־עשרה;⁸ (ב) כתב יד אוקספורד, בודלי' Mich. 366 (נוביאואר 1517, סרט 16436), דף 69ב-72ב. חלק מכתב היד נכתב בספרד או בצפון אפריקה בסוף המאה החמש־עשרה. חלק אחר נכתב בספרד או בתוניסיה בסוף המאה הארבע־עשרה וחלק נוסף באשכנז בתחילת המאה החמש־עשרה.⁹ בשני נוסחי פירושו של רבי יצחק אבוהב נידונים אותם הנושאים פחות או יותר, אך לא באותו הסדר, וניכר שבפירוש שבכתב יד אוקספורד הדיון משוכלל ומפותח הרבה יותר מזה שבפירוש שבכתב יד ששון. אדגים בקצרה את הבדלי הסגנון בין שני הפירושים מן הדיונים שבהם על המבנה הלוגי של טיעון הקל וחומר ועל היסודות הפורמליים של הטיעון:

- 5 ר' שמואל אבן סיד, כללי שמואל, מהדורת שב"ד סופר, ירושלים תשל"ב, עמ' עא-צד.
- 6 ראה ר' משה בן יוסף דאנון, ספר פסקי הלכות, כתב יד אוקספורד, בודלי' Bold. Or. 620 (נוביאואר 850, סרט 21611), דף 40ב-61ב.
- 7 ראה א' רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית ומתודולוגיה תלמודית: יישומה של הלוגיקה האריסטוטלית בפירושי המידות שהתורה נדרשת בהן, ירושלים תש"ע, עמ' 244-284.
- 8 לתיאור כתב היד ראה ד"ס ששון, אהל דוד, לונדון 1932, כרך ב, עמ' 1065-1068.
- 9 לתיאור כתב היד ראה A. Neubauer, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, vol. 1, Oxford 1886-1906, pp. 533-534, no. 1517; R. A. May (ed.), *Catalogue of the Hebrew manuscripts in the Bodleian Library: supplement of addenda and corrigenda to vol. I (A. Neubauer's catalogue)*, compiled under the direction of Malachi Beit-Arié, Oxford 1994, p. 253, no. 1517. על פי כתב יד זה יצא פירושו של רבי יצחק אבוהב לקל וחומר על ידי מהדיר אנונימי, ראה "פירוש הק"ו בשם המהר"י אבוהב", מוריה כב (רנה-רנו) (תשנ"ט), עמ' טז-כו.

כתב יד ששון, עמ' 74-75:

כתב יד אוקספורד, 69-70א:10

צורת הק"ו הוא נעשה מארבעה דברים, והם: למד ומלמד ומגלה ודבר הנלמד.

לבאר דיני הקל וחומר צריך שנדע תחלה מהות הק"ו. הק"ו היא מדה אחת שבה נלמוד חומרא לחמור מהקל וקולא לקל מהחמור, שאם מצי'נו] חמור שיש לו קולא — כ"ש שנתן אותה קולא בקל. וכן אם מצי' חומרא בקל — כ"ש שנתן אותה חומרא בחמור.

והמשל הוא כן: ראובן הוא חמור (שאפ) [שאני]¹¹ רואה שנתנו לו הספקה, א"כ חמור הוא, ואע"פ שהוא חמור, עכ"ז לא נתנו לו מקום בבית הכנסת, אדון אני מזה שכ"ש שלא יתנו (לו) מקום בבית הכנסת לשמעון, שהוא קל, שלא נתנו לו הספקה. ונאמר הכי: ומה ראובן החמור, ובמה אני רואה שהוא חמור — שנתנו לו הספקה, עכ"ז לא נתנו לו מקום, שמעון הקל, ובמה אני רואה שהוא קל — שלא נתנו לו הספקה, לכ"ש שלא יתנו לו מקום. הרי שבמדה זו נלמוד לשמעון הקל קולא מראובן החמור.

וכן אם נמצא בשמעון שהוא קל ונתנו לו חומרא, נלמוד ממנו לראובן החמור. דרך משל: ומה שמעון הקל, שהרי לא נתנו לו הספקה, עכ"ז נתנו לו מקום, ראובן החמור, שנתנו לו הספקה, לכ"ש שנתן לו מקום. הרי שנלמוד מהקל חומרא לחמור. הרי שהק"ו בשני דרכים.

ונניח זה במשל, כמו אם נאמר[ר]: אני רוצה לדעת אם לפלוני התלמיד (אם) יתנו בית מושב ללימודו אם לאו. נעשה ק"ו לגלותו ונאמ': ומה ראובן, (וכמה שאני) [ובמה אני] רואה שהוא קל, שלא רצו לתת לו מקום בבית הכנסת, עם כל זה נתנו לו מקום ללימודו, שמעון החמור, ורואה אני שנתנו לו מקום בבית הכנסת — לא כל שכן שיתנו לו בית מושב.

עיון בהבדלי הסגנון בין שתי המובאות מגלה שאף שתוכן הדברים דומה, הדין בפירוש שבכתב יד אוקספורד שונה במינוח מזה שבכתב יד ששון (למשל: "צורה"

10 במהדורה הנדפסת (לעיל הערה 9), עמ' טז-יז.

11 התיקון נמצא בגיליון כתב היד. במהדורה הנדפסת (לעיל הערה 9), בטעות: "שאפי' רואה" — והדברים קשים להבנה.

בכתב יד ששון, ואילו "מהות" בכתב יד אוקספורד). גם פרטי הדוגמאות — הכיבודים השונים שניתנו ושנמנעו מראובן ומשמעון — אחרים בכל אחד מן הפירושים. הדבר הבולט ביותר הוא כי הדיון שבפירוש כתב יד אוקספורד רחב ומפותח הרבה יותר מן הדברים התמציתיים שבפירוש כתב יד ששון. הפירוש שבכתב יד ששון אינו מציע הגדרה פורמלית לטיעון הקל וחומר אלא רק מדגים אותו בדוגמה פורמלית, ואילו הפירוש שבכתב יד אוקספורד מנסה גם הגדרה. בשני הפירושים משמשים 'ראובן' ו'שמעון' על הכיבודים והמלגות שניתנו להם או שנמנעו מהם, אולם בפירוש כתב יד אוקספורד ההדגמה היא לשני אופני ה'קל וחומר' ולא רק לאופן אחד (כמו בפירוש שבכתב יד ששון).

דוגמה נוספת לריבוי הדברים בכתב יד אוקספורד לעומת התמציתיות בפירוש כתב יד ששון אפשר לתת מהתייחסות שני הפירושים ליסודות הקל וחומר. בעוד שפירוש כתב יד ששון פותח בתמציתיות: "צורת הק"ו הוא נעשה מארבעה דברים, והם: למד ומלמד ומגלה ודבר הנלמד",¹² הפירוש בכתב יד אוקספורד מרחיב בנושא בהמשך דיונו:

עתה צריך שנדע מציאות הק"ו. הק"ו לא יבנה אלא א"כ יש ד' דברים: מלמד, ומגלה, ולמד, ודבר הנלמד. ולהבין זה נעשה הק"ו ותראה הד' דברים שא"א לעשותו בלא הם. הק"ו הוא: ומה ראובן הקל, שלא נתנו לו הספקה, עכ"ז נתנו לו מקום, שמעון החמור, שנתנו לו הספקה — לא כ"ש שיתנו לו מקום. הרי ראובן הוא מלמד שמלמד לשמעון שיתנו לו מקום, והמגלה הוא ההספקה, שההספקה מגלה לנו שראובן קל ושמעון חמור, והלמד הוא שמעון שלומד שיתנו לו מקום מראובן, ודבר הנלמד הוא המקום. הרי שק"ו לא יבנה אלא על אלו ארבעה דברים.¹³

על עדיפותו של פירוש כתב יד ששון על פני פירוש כתב יד אוקספורד אפשר ללמוד מן הדברים הנאמרים בהם. הפירוש בכתב יד ששון פותח במילים: "זה הקל וחומר שעשה ר' יצחק אבוהב אור הגולה יצ"ו [= ישמרהו צורו ויחיהו]". פתיחה זו מעידה שהפירוש נכתב, או אף הועתק, עוד בחייו של רבי יצחק אבוהב. הפירוש בכתב יד אוקספורד לעומת זאת מסתיים במילים: "ע"כ [= עד כאן] פי' [רוש] הק"ו שלמדתי מרבותי בשם הר' יצחק אבוהב ז"ל". מברכת המתים אפשר ללמוד לכאורה שהפירוש הועתק לאחר מותו של רבי יצחק אבוהב. אף מחברו מעיד עליו שאין הוא מעשה ידי רבי יצחק אבוהב עצמו. נראה שמחבר הפירוש הוא תלמיד, שרבותיו הם מתלמידי רבי יצחק אבוהב. כתב יד ששון שימר אפוא פירוש, שאין להטיל ספק בכך שהוא יצא מתחת ידיו של רבי יצחק אבוהב, שלא כמו הפירוש שבכתב יד אוקספורד. ההסבר המתקבל ביותר על

12 כתב יד ששון, עמ' 74.

13 כתב יד אוקספורד, דף 70א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' יח).

הדעת לאריכות ולפיתוח שבפירוש כתב יד אוקספורד הוא שהם משקפים שינויים ושכלולים שנעשו על יסוד פירושו של רבי יצחק אבוהב. מבחינה זו, אפשר לראות בפירוש כתב יד ששון נוסח מקורי יותר של פירוש רבי יצחק אבוהב מן הפירוש שבכתב יד אוקספורד, אף שייתכן ששתי מסורות שונות לפנינו, כל אחת מקורית בדרכה.

קיימים כמה הבדלים תוכניים בעלי משמעות בין שני הפירושים. למשל, בפירוש כתב יד ששון הכנסת הפרכא לטיעון הקל וחומר אינה משמשת כחיוזק הטיעון, בעוד שבפירוש שבכתב יד אוקספורד נראה שהיא משמשת לחיוזק הטיעון.¹⁴ לפי הפירוש שבכתב יד ששון אין להכניס פרכת מציאות לטיעון הקל וחומר, בעוד שעמדה זו אינה נמצאת בפירוש שבכתב יד אוקספורד.¹⁵

הבדלים בעלי משמעות רבה יותר מתגלים מהשוואת הפירושים בשני כתבי היד לפירושים האחרים שיצאו מן החוג הקנפנטוני על המידות שהתורה נדרשת בהן: בפירוש שבכתב יד אוקספורד מובא ביאור סמנטי למונח קל וחומר, שלפיו משמעות המונח כוללת הן לימוד מן הקל אל החמור, הן לימוד מן החמור אל הקל.¹⁶ הביאור מובא שם בשם "אחרים", והוא דומה מאוד לעמדה שהביא רבי שמואל אבן סיד בשם רבי יצחק די ליאון.¹⁷ ביאור זה של "אחרים" — כלומר ביאורו של רבי יצחק די ליאון — נדחה בפירוש שבכתב יד אוקספורד.¹⁸ דחייה זו אינה נמצאת בפירוש שבכתב יד ששון.

עוד הכרעה נועזת אפשר למצוא בפירוש שבכתב יד אוקספורד בעניין מובנו של 'וחזר הדין', אך הפעם ההכרעה נגד רבי יצחק קנפנטון. בפירוש בכתב יד אוקספורד נידונות שתי עמדות ביחס למובנו של 'וחזר הדין'. הראשונה מובאת בשם "יש מי שפירש", והיא גורסת שמובנו של שלב זה בטיעון התלמודי הוא שהקל וחומר המקורי חוזר לתוקפו: "שחוזר לאיתנו, ר"ל לכת ק"ו". ואילו השנייה מובאת בשם "יש מפרשים", והיא גורסת "שלא חזר אלא לדין 'מה

14 ראה להלן הערה 53.

15 ראה להלן הערה 52. לעוד הבדל בין שני הפירושים ראה להלן הערה 60 (על משמעות המונח קל וחומר).

16 ראה כתב יד אוקספורד, דף 70א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' יז): "נוכל לומר שהשני דרכים כלולים באלו התיבות, והחומר (נחזור) [נחזור] אותו ל'חומר', שהרי מצי' שהתואר, מצד הרבוי, יחזור שם. ונאמר הכי: 'קל וחומר' [במהדורה הנדפסת, שם, בטעות: 'וחומר'] ר"ל: דבר קל הוא שיהיה בקל — קולא, ורואה אני שיש קולא בחמור, כ"ש שנתן אותה בקל. הרי ג"כ השני דרכים כלולים באלו התיבות."

17 ר' שמואל אבן סיד, כללי שמואל (לעיל, הערה 5), עמ' עד. לפי שיטת רבי יצחק די ליאון, הוראת המונח קל וחומר היא זו: נושא קל ויש בו קולא, או נושא חמור ויש בו חומר — הם דבר קל לשכל. לעומת זאת, נושא קל ויש בו חומר, או נושא חמור ויש בו קולא, הם דבר חמור לשכל (בפירוש שבכתב יד אוקספורד שם, מוסברת עמדה זו באופן ש'חומר' מבוטא: 'חומר', שהרי שם תואר מבוטא במקורות לפעמים כשם עצם). אם מצאנו דבר חמור לשכל, נסיק שגם חומר הקל לשכל הוא אמת. כלומר אם בנושא קל ישנה חומר, גם בנושא חמור ישנה חומר; ואם בנושא חמור ישנה קולא, גם בנושא קל ישנה קולא.

18 כתב יד אוקספורד, דף 70א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' יז).

מצינו¹⁹. ההכרעה שם היא כפי העמדה השנייה דווקא: "זוה טוב נכון ומקובל וכן דעת רוב המחברים, שחזר לדין 'מה מצינו'".²⁰ השוואת הדברים לדינו של רבי שמואל אלולנסי בסוגיה זו מגלה כי העמדה הראשונה היא זו של רבי יצחק קנפנטון. לדברי אלולנסי: "ולפיכך אמר הרב [= רבי יצחק קנפנטון] יצ"ו, שמצד זאת הקושיא²¹ וכן מצד השכל יתבאר האמת, שכוונת 'וחזר הדין' הוא וחזר הק"ו לאיתנו הראשון, ובמה דאמרינן ב'דין' שהכוונה ק"ו".²² מתברר אפוא שהעמדה שנדחתה בפירוש שבכתב יד אוקספורד היא זו של רבו של רבי יצחק אבוהב — רבי יצחק קנפנטון. גם דחייה זו נעדרת מן הפירוש שבכתב יד ששון.²³ בשל העובדה שהפירוש שבכתב יד אוקספורד מאוחר (דור שלישי לרבי יצחק אבוהב ודור רביעי לרבי יצחק קנפנטון), מתקבל על הדעת שההכרעות הנועזות שבו אינן של רבי יצחק אבוהב אלא של אחד מתלמידיו (או של כותב הפירוש — תלמיד תלמידיו), שכבר לא ידע מי הם בעלי העמדות שבהן הוא דן (ולכן ייחסן בסתם ל"אחרים" ול"יש מי שפירש" וכולי), וממילא גם לא ידע שהוא יוצא, דרך הילוכו, נגד גדולי חכמי החוג הקנפנטוני.²⁴

בפירוש שבכתב יד ששון וגם בזה שבכתב יד אוקספורד נמצאים מונחים מעולם העיון הספרדי, אך משמעותו של אחד מהמונחים שבכתב יד ששון — 'סברא מבחין' — שונה ממשמעותו הרגילה בין המעיינים.²⁵ בשני הפירושים מצוטטים דברים בשם ה"תוספות". הפנייה אל התוספות בחוגו של רבי יצחק קנפנטון אינה דבר מובן מאליה.²⁶ באחד מציטוטי התוספות בפירוש שבכתב יד

19 כתב יד אוקספורד, דף 71ב, במהדורה הנדפסת (לעיל הערה 9), עמ' כב, וראה שם את המשמעויות ההלכתיות של כל אחת מן העמדות.

20 שם.

21 הכוונה לקושיה שלפיה לשון התלמוד מתייחסת למסקנת לימוד של 'וחזר הדין' כמסקנת לימוד של קל וחומר: "ואמר הרב דקשיא ליה מאי דאשכח במצי'עא, דבתר דאמר: 'וחזר הדין' אמרי' לקמן: 'הא אתיא בק"ו וכו', וקשיא [...] דהא לאו ק"ו הוא אלא 'מה מצינו'". האבן הראשה (לעיל, הערה 4), עמ' 74.

22 שם. על המונח 'דין' כקל וחומר ראה להלן הערה 38.

23 יתרה מזאת, דומה שבפירוש כתב יד ששון מובעת עמדה העולה בקנה אחד דווקא עם זו של רבי יצחק קנפנטון. ראה להלן הערה 63.

24 אמנם אם הפירוש שבכתב יד אוקספורד אכן משקף את עמדותיו של רבי יצחק אבוהב עצמו, ההכרעות שבו מעידות על חילוקי דעות משמעותיים בין חכמי הדור הראשון והשני של החוג הקנפנטוני בענייני המתודולוגיה התלמודית. ייתכן שחילוקי דעות אלו מצביעים על כך שבבית מדרשו של רבי יצחק קנפנטון היו עמדות התלמידים חופשיות ועצמאיות באופן שרבי יצחק אבוהב רשאי היה לא רק לחלוק על חברו — רבי יצחק די ליאון — אלא אף להורות נגד רבו. אפשרות אחרת היא לומר שהדוקטרינות הנוגעות לניחות הפורמלי של המתודולוגיה התלמודית עוד לא נתקבעו על ידי רבי יצחק קנפנטון בשעה שרבי יצחק אבוהב כבר פיתח את דרכו העצמאית. אפשרות שלישית היא שכל אחד מן התלמידים — רבי יצחק אבוהב ורבי שמואל אלולנסי — שמע מרבי יצחק קנפנטון עצמו דעות שונות בעניין משמעותו של 'וחזר הדין'.

25 ראה להלן הערה 65.

26 לדעת תא"שמע, בני החוג הקנפנטוני בספרד במאה החמש-עשרה לא פנו אל ספרות התוספות

אוקספורד הדברים אינם עולים בקנה אחד עם הדברים המופיעים בתוספות הנדפסות.²⁷ מלבד התוספות, נזכר בפירוש שבכתב יד ששון גם רבי משה אבן מוסא.²⁸

מאפיין בולט של פירושי רבי יצחק אבוהב לקל וחומר (ושל פירושי החוג הקנפנטוני כולו) הוא שימוש במבני טיעון פורמליים, כלומר בדוגמאות שאינן תלמודיות ושאין הלכתיות לצורך הסבר מידת קל וחומר. מקורה של דרך זו הוא ככל הנראה ברבי יצחק קנפנטון עצמו.²⁹ הדוגמאות שמביאים בני החוג הקנפנטוני הן מעולם הסוציולוגיה — אולי הסוציולוגיה היהודית של זמנם ושל מקומם: מי מתלמידי בית המדרש זכאי לקבל "בית מושב" ללימודו,³⁰ ומי זכאי לקבל "מקום בבית הכנסת"? מי זכאי לקבל מלגת "סיוע", ומי זכאי לקבל מלגת "הספקה"? וכדומה. בני החוג, ובראשם רבי יצחק אבוהב, נמנעים מלהביא דוגמאות מן העולם ההלכתי-תלמודי אלא לעתים רחוקות. שימוש בדוגמאות מסוג זה מתאים לדיון בצורת הטיעון, כלומר במבנה הלוגי שלו, תוך התעלמות מהתכנים ההלכתיים המשמשים בטיעוני הקל וחומר הרבים שבספרות התלמודית. אפשר לראות אפוא ב'ראובן' וב'שמעון' — התלמידים הבדיוניים המשמשים רבות בפירושי החוג — וכן במלגותיהם ובכיבודים השונים הניתנים להם ("בית מושב", "מקום בבית כנסת" וכדומה) משתנים (במובן הלוגי-מתמטי), המאפשרים לנהל דיון פורמלי במתודולוגיה התלמודית.³¹ זוהי ללא ספק ההשפעה הבולטת ביותר שהייתה ללוגיקה האריסטוטלית על פירושי החוג הקנפנטוני למידות שהתורה נדרשת בהן, וכאמור, הדבר בולט בפירושו של רבי יצחק אבוהב לקל וחומר.

באופן ישר. ראה תא-שמע, לידיעת מצב לימוד התורה (לעיל, הערה 2), עמ' 52; אך ראה גם בויריין, העיון הספרדי (לעיל, הערה 2), עמ' 6 הערה 23.

27 ראה כתב יד אוקספורד, דף 72ב (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' כו): "ומצאנו שאע"פ שהפירכא מסברא לק"ו, שיוכל לשנות הק"ו לק"ו דמקומות. דאמרי' בבבא קמא [משנה, בבא קמא ב, ה; בבלי, בבא קמא כד ע"ב]: ומה שן ורגל דפסור בר"ה [= ברשות הרבים], מחייב ברשות הניזק נזק שלם, קרן דמחייב ב"ה [= ברשות הרבים] אינו דין וכו'. והתם פליגי אי אמרי' 'דיו', ומ"מ [= ומכל מקום] אגופיה דק"ו איכא למיפרך: מה לשן ורגל שכן הזיקו (!) מצוי. ותירצו התוספות על זה, שאילו עשה זו הפירכא היה משנה הק"ו לק"ו דמקומות". וראה תוספות לבבלי, בבא קמא כה ע"א, ד"ה אני לא אדון, שם משתמע בניגוד למה שנאמר בשם רבי יצחק אבוהב בקטע זה, שכן אומר בעל התוספות שם: "ואין לומר מרשות לרשות גמרינן", וראה ביאור כוונת התוספות במהר"ם הנדפס בסוף ש"ס וילנא. וראה להלן ליד הערה 80, שטיעון דומה לזה שמוכא כאן בשם רבי יצחק אבוהב בשם התוספות הובע על ידי רבי משה אבן מוסא.

28 ראה להלן, ליד הערה 80.

29 ראה ר' שמואל אלולנסקי, האבן הראשה, (לעיל, הערה 4), עמ' 74.

30 וראה אברהם גרוס, "קווים לתולדות הישיבות בקאסטיליה במאה ה"ו", פעמים 31 (1987), עמ' 9-10.

31 לדיון רחב יותר בתופעה זו ראה רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית (לעיל, הערה 7), עמ' 3-7.

המהדורה

המהדורה שלהלן מבוססת על כתב יד ששון 1046. בהערותיי השתדלתי לבאר את המקומות הסתומים ולעמוד על נקודות שלדעתי יש בהן עניין מיוחד. מפתח הסימנים במהדורה:

! = תחילת עמוד בכתב היד. מספר העמוד יופיע בין סוגריים עגולים לצד הסימן

( ) = מילים או אותיות שיש למוחקן

[ ] = תיקון הנוסח או תוספת להקלת הקריאה

(?) = קריאת המילה או האות בכתב היד מסופקת

(!) = הדגשה שכך הנוסח בכתב היד

[=] = פתיחת ראשי תיבות

את הטקסט פיסקתי וניקדתי במקומות שהיה בכך צורך, כמו כן הוספתי בין סוגריים מרובעים כותרות בתחילת נושא.

1 (74) זה הקל וחומר שעשה ר' יצחק אבוהב אור הגולה יצ"ו.

[מבנהו הלוגי של טיעון הקל וחומר]

צורת הק"ו³² הוא נעשה מארבעה דברים, והם: למד ומלמד ומגלה ודבר הנלמד.³³ ונניח זה במשל, כמו אם נאמ': אני רוצה לדעת אם לפלוני התלמיד (אם) יתנו בית מושב ללימודו אם לאו. נעשה ק"ו לגלותו ונאמ': ומה ראובן, (וכמה שאני) [וכמה אני] רואה שהוא קל, שלא רצו לתת לו מקום בבית הכנסת, עם כל זה נתנו לו מקום ללימודו, שמעון החמור, ורואה אני שנתנו לו מקום בבית הכנסת — לא כל שכן שיתנו 1 (75) לו בית מושב.

ולהודיע אם זו קולא או חומרא, רוצה לומר' הבית או המקום, טבע הענין יוכיח בכל מקום כדינו, ואין צריך להאריך. זה נקרא: קל וחומר מדין, שרוצה לומר בנו³⁴ על מה שעשו לו, או הגזרה שנתנה בו התורה.

[דרכי פרכת הקל וחומר]

ולזה פריך בתלמוד או מדין או מסברא בזה האופן: (מת) [מה] לראובן שכן נתנו לו ההפסקה ודין הוא שיתנו לו בית,³⁵ כי חומרא (נגרדת) [נגררת] אחר חומרא, ר"ל [= רוצה לומר] נתינת הבית אחר ההפסקה, או³⁶ ר"ל מה שאתה

32 המונח 'צורה' משמש כאן במשמעות אריסטוטלית. הוראתו: מהות, הגדרה ועיקרון מארגן. עניינו של רבי יצחק אבוהב הוא בעיקרון המארגן והמגדיר את הקל וחומר ולא בסוגיות הלכתיות או בפסקי הלכות המבוססים על מידת קל וחומר. בפירוש שבכתב יד אוקספורד, דף 69 (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' טז) הפתיחה דומה: "לכא דני הקל וחומר, צריך שנדע תחלה מהות הק"ו". המונח 'מהות' משמש במשמעות דומה למונח 'צורה'.

33 נראה שניתוח יסודות הקל וחומר וקביעת המינוח עבור יסודות אלה, מקורם ברבי יצחק קנפנטון. דבר זה עולה מדברי רבי שמואל אלולנסקי: "והנה מן הידוע שבכל ק"ו יש מלמד, ולמד, ומגלה" (ר' שמואל אלולנסקי, האבן הראשה [לעיל, הערה 4], דף א ע"א). הרי לנו שכבר בעיני תלמידו הישיר של רבי יצחק קנפנטון, יסודות הקל וחומר ומונחיהם הם 'מן הידוע', ומסתבר שמי שייסדם ולימדם הוא רבי יצחק קנפנטון. וראה עוד רביצקי, לוגיקה אריסטוטלית [לעיל, הערה 7], עמ' 250, הערה 21.

34 אפשר שצריך לומר: בנוי, ושמה ישנה כאן השפעה של השימוש בפועל הערבי בְּנוּ אפשר במשמעות: התבססו, הסתמכו. ראה י' בלאו, מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים, ירושלים תשס"ו, עמ' 52.

35 'בית' כאן זהה ל'מקום ללימודו' ול'בית מושב ללימודו' שלעיל.

36 זוהי אפשרות שנייה להבין את תפקידה של ה'חומרא' הנוספת שיש בראובן – שנתנו לו הספקה.

סובר שהוא³⁷ קל — אינו כן, כי הוא החמור שכן נתנו לו הפסקה, תאמר בשמעון שלא נתנו לו הפסקה — שלא יתנו לו בית. זו היא פרכת הדין.³⁸ פרכת הסברא פרכינן, נאמ': מה לראובן שכן יש לו הכנה לדעת, לכן נתנו לו בית והכנה ללמוד, תאמ' בשמעון שהוא בור ואין לו הכנה ללמוד, לכן לא יתנו לו בית אע"פ שנתנו לו מקום בבית הכנסת. זו פרכת סברא. גם כן מצינו בתלמוד דפריך ממציאאות. כמו פרכת: "מה לאשה שכן אינה במילה",³⁹ שכן זה חסרון בתחילת הבריאה,⁴⁰ ואפי' הכי הקשוה בתלמוד. ג"כ [= גם כן] בנידון שלפנינו שהוא המשל, נוכל לומר: מה לראובן שכן נתנו לו הספקה,⁴¹ תאמ' בשמעון וכו', ואפי' נדע משמעון שהוא עשיר ולא חסרו ממנו ההספקה אלא להיות⁴² עשיר, שאינו צריך לה,⁴³ נעשה זו הפרכא. שאפי' מה שיחסר מטבע, | (76) שהיא המילה באשה, פריך בגמרא.

[כללי הכנסת הפרכא לקל וחומר]

ומאלו הפרכות אפשר להכניס⁴⁴ בק"ו, שזה יקרא: הכנסת פרכא. ונאמ' כן: ומה ראובן שאפי' [ש]נתנו לו הפסקה,⁴⁵ לא נתנו לו מקום בבית הכנסת, שמעון החמור, שנתנו לו מקום בבית הכנסת — לא כל שכן שיתנו לו בית מושב.

37 כלומר ראובן.

38 על אף שהמונח 'דין' בספרות התלמודית מציין לעתים טיעון קל וחומר (ראה למשל ספרא, ברייתא דר' ישמעאל, פרשה א, הלכה ג [ספרא דבי רב, מהדורת א' שושנה, ירושלים וקליבלנד תשנ"א, כרך א, עמ' 3]: "דיו לבא מן הדין להיות כנדון" [והשוו בבלי, בבא קמא כה ע"א]; משנה, יבמות, ח, ג: "אמרו לו: אם הלכה — נקבל, ואם לדין — יש תשובה"), כאן המונח מציין לימוד של קל וחומר המבוסס על נתון משפטי, בניגוד לקל וחומר המבוסס על הנחה הגיונית, שהוא קל וחומר מסברא.

39 בבלי, בבא קמא פח ע"א.

40 כלומר העובדה שאישה אינה יכולה להימול היא חיסרון שישנו בה מלידה ("מתחילת הבריאה"). השוו לשון תרגומו של ר' שמואל אבן תיבון למורה הנבוכים ב, לו: "בעקר היצירה" במובן של: 'מלידה' (ר' משה בן מימון, מורה הנבוכים, תרגום ר' שמואל אבן תיבון, מהדורת י' אבן שמואל, ירושלים תשמ"ב, עמ' שכה).

41 נראה שבתחילה כתב הסופר 'הפסקה' ואחר כך תיקן ל'הפסקה'. על אף שבטקסט מתחלפים מידי פעם המונחים 'הפסקה' ו'הפסקה', הוראתם בטקסט אחת, ואפשר להראות פנים לשניהם: הפסקה, במובן של המלגה שפסקו לו; הספקה, במובן של המלגה שסיפקו לו.

42 כלומר בגלל היותו.

43 בדוגמה זו העובדה ששמעון עשיר ולכן לא נתנו לו 'הפסקה' מקבילה לעובדה שלאישה יש פיוולוגיה נשית ולכן אין בה דין מילה — בשני המקרים העובדה היא נתון ראשוני הגורם לכך שהתכונה הנידונה (הספקה במשל, או מילה בתלמוד) אינה רלוונטית לנושא (שמעון במשל, או האישה בתלמוד), ואף על פי כן העובדה משמשת במסגרת הדיון בקל וחומר.

44 בכתב היד נראה שכתוב: 'להכניסב'. נראה שהאות האחרונה נכתבה בטעות בעקבות תחילת המילה הבאה.

45 כלומר שאף על פי שנתנו לראובן הפסקה, הוא עדיין נחשב קל, שכן לא נתנו לו מקום בבית הכנסת.

זו הכנסת פרכא⁴⁶ אי אפשר לעשותה בפרכת דין,⁴⁷ בעבור שאני אומ': נתנה⁴⁸ חומרות לזה אפי' שהוא קל, שנתן לו (הפסקה)⁴⁹ הספקה ובית מושב, (ואין ללמוד) ואין ללמוד ממנו בק"ו. או כ"ש [= כמו שאמרנו] למעלה:⁵⁰ מי שאתה סובר שהוא קל — הוא חמור, שהתורה נתנה לו חומרות, א"כ אין להכניס הפירכא (!) בק"ו.

אבל כשנעשה פירכא (!) מסברא [יש] להכניסה בק"ו. כמו אם נאמ': ומה ראובן, אפי' שהוא משכיל, ובעבור שהוא משכיל ראוי לעשות לו כבוד בכל הדברים, עם כל זה לא נתנו לו מקום בבית הכנסת, שמעון שנתנו לו מקום בבית הכנסת — לא כ"ש שיתנו לו בית מושב.

כשנקשה גם כן ממציאיות: מה לראובן שכן [הוא] עני, ונתנו לו הספקה, תאמ' בשמעון שלא נתנו לו, וזה⁵¹ חסר לו מצד עושרו — אין להכניסו בק"ו, כמו פרכת דין. כי הוא ג"כ דין.⁵²

ובהכניס הפרכא, אינה לחזק הק"ו,⁵³ אלא ממה נפשך: אם להודיע שזה ק"ו, ר"ל ראובן, אדרבה, שיותר היה [ראוי] שנאמ' שאין בו צד | (77) חומרא כמו נתינת ההספקה.⁵⁴ ואם להודיע ששמעון חמור שנתנו לו מקום אפי' שלא נתנוהו לראובן, אפשר לומ' כי ראובן הוא החמור שיש לו זה וזה.⁵⁵ א"כ כשתעשה הכנסת פרכא אין לומ' לחזק הק"ו, אלא לומ' שאפי' הכי נוכל ללמוד.

46 כלומר הכנסת פרכא זו.

47 לפי זה, הדוגמה של הכנסת הפרכא: "מה לראובן שנתנו לו הספקה" אינה מתאימה, שהרי הטענה שנתנו לראובן הספקה משמשת כפרכת דין ולא כפרכת סברא.

48 כלומר: נתנה התורה. פירוש זה מתבהר מהמשך הדברים.

49 המילה סומנה למחיקה בכתב היד.

50 ראה לעיל, ליד הערה 36.

51 כלומר ההספקה.

52 לא ברור מדוע לדעת רבי יצחק אבוהב פרכת מציאות היא כפרכת דין, שאת שתיהן לא מכניסים לקל וחומר. בפירוש שבכתב יד אוקספורד טענה זו איננה; ראה הדיון בפירוש שבכתב יד אוקספורד, דף 71 ע"א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' כ-כא).

53 בפירוש שבכתב יד אוקספורד, דף 70-71 א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' כ), מובעת עמדה הפוכה: "עוד צריך שנדע שלהיות הפירכא טובה לסתור הק"ו כשהיא פירכא אעיקרא דדינא, אם הק"ו דדין, צריך שתהיה הפירכא דדין. שאם הפירכא דסברא לא יסתור הק"ו, שיעשה התלמוד הכנסת פירכא, ר"ל שיכניס הפירכא בק"ו ויחזיק בה הק"ו". כלומר הכנסת הפרכא תחזק את הקל וחומר, שהרי היא מלמדת על כך שהמלמד קל יותר ממה שחשבנו בטיעון הקל וחומר הראשוני. במהדורה הנדפסת (שם) השמיט המהדיר קטע והוסיף קטע אחר ללא צורך.

54 כלומר מאחר שבטיעון הראשוני ראובן קל, הסברא נותנת שאין בו צד חומרא, כגון נתינת ההספקה שנמסר לנו עליה בפרכת הקל וחומר. הכנסת הפרכא מלמדת שעל אף שיש בראובן צד חומרא הוא עדיין קל ביחס לשמעון. הכנסת הפרכא היא אפוא "להודיע ק"ו", כלומר למסור שהקל וחומר בתוקפו.

55 כלומר הכנסת הפרכא מלמדת שהעובדה שלראובן נתנו הספקה אינה עושה אותו לחמור ביחס לשמעון. הכנסת הפרכא נעשית "להודיע ששמעון [עודנו] חמור" ושהקל וחומר הראשוני בתוקפו עומד.

[קל וחומר להקל וקל וחומר להחמיר]

וזה הק"ו אפשר לעשותו ללמוד [קולא], אם נאמ' מק"ו לא יתנו לשמעון בית מושב,⁵⁶ נעשה בהפך,⁵⁷ ונאמ': ומה לראובן החמור, שנתנו לו מקום בבית הכנסת, לא נתנו לו בית מושב, לשמעון, שלא נתנו לו מקום בבית הכנסת — (לא כ"ש שיתנו) [כ"ש שלא יתנו] לו בית לישוב. ומשל לשני אלו בתורה. ללמד חומרא: "ואביה יִרְק יִרְק בפניה".⁵⁸ ואם לזה השני שהוא למידת קולא, מצינו ג"כ שאמ': "הן בני ישראל לא שמעו אלי".⁵⁹

[משמעות המונח 'קל וחומר']

ור"ל [= רוצה לומר]: 'ק"ו' — קולא וחומרא בו,⁶⁰ בעבור כי כזה (!) האופן יבא על הרוב בתלמוד. אבל לא לאמר דאין ללמוד קולא מן החמור. או ר"ל: ב' דברים יש בכאן, והם קולא וחומרא או בהפך — חומרא וקולא, ר"ל הרוב חומרא או הרוב קולא,⁶¹ בכל מקום לפי צורך מקום ושעתו.⁶²

[בין קל וחומר ל'מה מצינו']

ואין הפרש (מן) [בין] הק"ו ל'מה מצינו'.⁶³ אלא לק"ו נצטרך למגלה שיגלה שזה קל וזה חמור, אבל ב'מה מצינו' נלמוד מה שאין צורך למגלה.

- 56 כלומר אם נרצה להסיק באמצעות קל וחומר שלא יתנו לשמעון בית מושב.
- 57 כלומר בהפך ממה שעשינו עד כאן. עד כאן הטיעון נוסח כך: 'מה לראובן הקל שלא נתנו לו מקום בבית הכנסת, נתנו לו בית מושב ללימוד, שמעון החמור, שנתנו לו מקום בבית הכנסת, כל שכן שיתנו לו בית מושב ללימודו'. וכעת נוכל לטעון להפך.
- 58 במדבר יב, יד. ההפניה היא לטיעון הקל וחומר שבפסוק זה. ראה ספרא, ברייתא דר' ישמעאל, פרשה א, הלכה ג (ספרא דבי רב, מהדורת א' שושנה [לעיל הערה 38]), כך א, עמ' 3; בבלי, בבא קמא כה ע"א ומקבילות.
- 59 שמות ו, יב.
- 60 כלומר משמעות המונח 'קל וחומר' היא נושא שקולא וחומרא בו. וכך נושא קל שיש לו דין חמור, ילמד על נושא חמור שגם בו יהיה הדין החמור. הפסקה דנה בסמנטיקה של המונח 'קל וחומר', והדין שבכתב יד אוקספורד בנושא זה מפותח יותר. דומה שמסקנת הדין בכתב יד אוקספורד היא כפירוש הראשון שבפסקה זו, ראה כתב יד אוקספורד, דף 70א (במהדורה הנדפסת [לעיל הערה 9], עמ' יז-יח).
- 61 לפי פירוש סמנטי זה, משמעות המונח קל וחומר יכולה להתפרש בשתי דרכים: א. לפנינו שני נושאים: אחד קל ושני חמור, והקל ילמד שבתחמור ישנה חומרא. לפי דרך זו עלינו לומר כי "הרוב חומרא" כלומר רבים מטיעוני הקל וחומר שבתלמוד מלמדים חומרא מנושא קל. ב. לפנינו שני נושאים: אחד חמור ושני קל, והחמור ילמד שבקל ישנה קולא. לפי דרך זו עלינו לומר כי "הרוב קולא" כלומר רבים מטיעוני הקל וחומר שבתלמוד מלמדים קולא מנושא חמור.
- 62 כלומר יש בתלמוד הרבה טיעוני קל וחומר המלמדים חומרא והרבה המלמדים קולא — לפי צורך הדין התלמודי ומהלכו.
- 63 לדעת רבי יצחק אבוהב טיעון קל וחומר הוא במהותו טיעון אנלוגיה — 'מה מצינו'. עמדה

ובקושיא(?) בעינן פירכא(!) חשובה בשניהם. שאפי' שאומר | (78) מהשואה ל'מה הצד': "פרכינן כל דהו", ו'מה הצד' ו'מה מצינו' — דבר אחד בלמידה, אינו כן בקושיות. כי לא אמרו ל'מה מצינו' "פרכינן כל דהו".⁶⁴ ולהלן אכתוב טעם לזה בעזרת האל.

[קל וחומר מסברא]

יש ג"כ ק"ו מסברא, והוא זה: ומה ראובן הקל, ורואה אני שהוא [קל] ששאלוהו דבר הלכה ולא השיב, נתנו לו בית לישב, שמעון החמור, ששואלין לו דבר הלכה (במה) [כמה] פעמים — אומרה, לא כ"ש שיתנו לו בית. זה בנוי על סברא מבחוץ,⁶⁵ לא על דין. לזה נוכל להקשות כל הקושיות שעשינו למעלה, או מדין

זו אינה שונה מזו של רבי יצחק קנפנטון הסובר שבסיסו הלוגי של טיעון 'חזר הדין' — שאינו אלא שלבו הסופי והמפותח של טיעון הקל וחומר — אינו 'מה מצינו' אלא קל וחומר (ראה לעיל, במובאה בהערה 22). אדרבה, לפי עמדת רבי יצחק קנפנטון 'חזר הדין' פירושו חזר ונתבסס טיעון הקל וחומר, ואם כן אין לפרוך טיעון 'חזר הדין' בפרכת 'כל דהו' (כפי שברור מן הדיון שבפירוש שבכתב יד אוקספורד, דף 71ב [במהדורה הנדפסת] (לעיל הערה 9), עמ' כב), והדברים עולים בקנה אחד עם מסקנת הדיון שבכאן, וראה בהערה הבאה. ראה בבלי, חולין קטז ע"א: "אמר ליה רב מרדכי לרב אשי: הכי אמרינן משמיה דר"ל [=] דריש לקיש]: חדא מחדא — קולא וחומרא פרכינן, כל דהו לא פרכינן. חדא מתרתי — אפילו כל דהו פרכינן. חדא מתלת — אי הדר דינא ואתי במה הצד, פרכינן כל דהו, ואי לא — קולא וחומרא פרכינן, כל דהו לא פרכינן". מסקנת הדיון כאן — שקל וחומר הוא במהותו טיעון 'מה מצינו', ועם זאת אין לבטלו בפרכת 'כל דהו' — עולה בקנה אחד עם דעתו של רבי יצחק קנפנטון, אך זו אינה תואמת את מסקנת הדיון שבכתב יד אוקספורד בנושא זה. ראה כתב יד אוקספורד, דף 71ב [במהדורה הנדפסת] (לעיל הערה 9), עמ' כב: "וי"מ [= ויש מפרשים] שלא חזר אלא לדין 'מה מצינו' [...] וזה טוב נכון ומקובל וכן דעת רוב המחברים, שחזר לדין 'מה מצינו', וא"כ אפי' 'כל דהו' — פרכינן".

המונח 'סברא מבחוץ' הוא אחד המונחים המשמשים בלימוד הפלפול. הוא מופיע הן אצל המפלפלים האשכנזים, הן אצל הספרדים. ראה למשל תוספות גורניש לבבלי, יבמות ח ע"א, יז ע"ב (תוספות אלה נדפסו בבבלי, הוצאת אל המקורות-פרדס ישראל, ירושלים ותל אביב תשי"ט, ראה שם, נספחים, עמ' ל, לג ועוד). וראה עוד ר' יצחק קנפנטון, דרכי התלמוד (לעיל הערה 4), עמ' 27, 38. דניאל בויראין הראה שאצל המפלפלים הספרדים משמעות המונח היא מה שמונח בשכלו של הלומד בלא שיאמר בלשון הטקסט (בויראין, העיון הספרדי [לעיל, הערה 2], עמ' 52-54; הנ"ל, אינטראקציה תרבותית [לעיל, הערה 2], עמ' 7-9). אולם השימוש במונח זה אצל המפלפלים, האשכנזים והספרדים, רחב יותר, וכפי שניתחו דימיטרובסקי: "ברור שמונחו [של המונח] הוא 'גיאוגרפי' — מחוץ לספר, מחוץ להקשר הדברים או מחוץ לסוגיא שאנו עוסקים בה" (דימיטרובסקי, על דרך הפלפול [לעיל, הערה 2], עמ' קלג). וראה גם י"מ תא-שמע, "תוספות גורניש, מהותן ויחסן אל שיטות הפלפול" והחילוקים", סיני סח (תשל"א), עמ' קנח. תא-שמע אפיין את המונח האשכנזי באופן שמשמעותו קשורה אל הטקסט יותר מן המשמעות שיש למונח אצל הספרדים. וראה עוד מ' ברויאר, אוהלי תורה: הישיבה, תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד, עמ' 184, 518 אות פא; בנטוב, שיטת לימוד התלמוד (לעיל, הערה 2), עמ' נ. מובנו של המונח בהקשר הנוכחי הוא סברה שהלומד חשב עליה מדעתו, שלא מתוך ההלכה ודינה — תהא ההלכה כתובה או ידע מופשט הנלמד עליה.

או מסברא. מדין נאמ': מה לראובן שכן נתנו לו הספקה, תאמ' בשמעון שלא נתנו לו הספקה. וזו הקושיא קושיא עצמית, שהתורה תבטל הסברא. ג"כ [נוכל] לבטל הק"ו עם פרכת סברה(!), שנאמ': מה לראובן שכן הוא בעל מדות וראוי ללמדו תורה וליתן לו בית, תאמ' בשמעון שהוא רשע, (לבן) [לכן] לא יתנו לו בית שלא ירצו שילמוד, כי "כל שחכמתו קודמת וכו'".⁶⁶ ג"כ ממציאיות נוכל להקשות.

כ"ש [= כל שכן] כזה⁶⁷ אין להכניס הפרכא, כי הק"ו עצמו הוא בנוי על הסברא. וכשנשים לראובן 'בעל מדות', אין לומ': אע"פ שהוא בעל מדות,⁶⁸ ששוה זאת (הסובה) [הסיבה]⁶⁹ שהיא מסברא עם מה שנתנו לו מושב ובית חומה, יותר ויותר מסברת מי(?) שאמ' שהוא (משכיל) [אינו משכיל].⁷⁰ ו (79) אבל בק"ו של מעלה להכי,⁷¹ הוא בנוי על הדין ואין לסברא כה במקום דין. בזה האופן נוכל ללמוד ג"כ בהפך, ר"ל קולא מן זה⁷² החמור שיש בו קולא: ומה ראובן החמור שנתנו לו כבוד בבית הכנסת, לא (יתנו) [נתנו] לו מקום בבית, שמעון הקל, שלא נתנו לו מקום בבית הכנסת, לא כ"ש שלא יתנו לו בית.

[פרכא על סוף הדין]

כל אלו הקלים והחמורים מדין וסברא נוכל להקשות באופן אחר, והיא שנקשה לְלַמֵּד. שעד עכשיו אמרנו: מה לראובן, שהוא המלמד, ולזה קורין בתלמוד ואומרין: "אעיקרא דדינא פרכא".⁷³ ואם נקשה לְלַמֵּד, אומ' שזאת היא חומרא יתירה, ר"ל(?) מקום בבית הכנסת, וכל מי שיש לו מקום יהיה לו בית.⁷⁴ אינו כן, כי לוי יוכיה, שנתנו לו מקום בבית הכנסת ולא נתנו לו בית, דבוה ר"ל (בין) [אין] הדין שמי שיש לו מקום בבית הכנסת [יש לו בית]. (??) [ק] [אף] כאן

66 ראה אבות ג, כא: "כל שחכמתו מרובה ממעשיו".

67 כלומר טיעון קל וחומר מסוג זה המבוסס על סברה.

68 הכוונה לטיעון מעין זה: ומה ראובן הקל, ורואה אני שהוא קל, שאף על פי שהוא בעל מידות, הרי שאלוהו דבר הלכה ולא השיב, ועם זאת נתנו לו בית לישוב, שמעון החמור, וכו'.

69 ושמא יש לומר: הפרכא.

70 כלומר הסברה ששאלוהו דבר הלכה ולא ידע להשיב, מה שמראה שהוא אינו משכיל.

71 שנידון לעיל בפסקה שכותרתה "מבנהו הלוגי של טיעון הקל וחומר".

72 הלשון 'מן זה' במקום 'מזה' יכולה להצביע על כך שהעברית משקפת סגנון ערבי.

73 ראה למשל בבלי, קידושין ד ע"ב. על פרכא אעיקרא דדינא כפרכא המבוססת על תכונותיו של המלמד ועל ההבדל בינה לפרכא אסיפא דדינא שהיא פרכא הנוגעת לְלַמֵּד עמדו רבים מבעלי הכללים. ראה למשל ק"ו ממוהר"ר שמואל אלבאלאנסי (לעיל, הערה 4), דף א ע"א; ר' שמואל אבן סיר, כללי שמואל (לעיל, הערה 5), עמ' עו-עז; ר' ישועה בן יוסף, הליכות עולם, מהדורת ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ה, עמ' קו-קז.

74 יש לקרוא בתמיהה.

אל תתמה שאפי' שיש לו⁷⁵ מקום — לא יהיה לו בית. לזאת הפרכא אומרים: "אסופא (!) דדינא פרכא" שהיא לְלַמֵּד.

[קל וחומר של מקומות]

(דשנקשה) [וכשנקשה] לק"ו שעשינו (אומרין) [או מדין] או מסברא, (אמ') [אומר] התלמוד: אני לא אדין (!) ראובן משמעון, שבעבור זה אמרת: מה לראובן, אבל אדון מקום ממקום. כמו שמצינו גבי מתני' דשן ורגל, שרצה ר' טרפון ללמוד מק"ו שיהא חייב קרן | (80) ברשות היחיד נזק שלם, ועשה ק"ו לזה ואמ': ומה שן ורגל, אם הזיקו ברשות הרבים אינו חייב הבעל לשלם כלל, הנה עם כל זה ברשות היחיד הוא חייב בנזק שלם, קרן, שחייב ברשות הרבים חצי נזק — אינו דין שיתחייב ברשות היחיד נזק שלם.⁷⁶

ובזה הק"ו יש קושיא. כי נאמ': מה לשן ורגל שכן הזיקו⁷⁷ מצוי, ובעבור זה חייב ברשות היחיד, אבל ברשות הרבים לא, שזה היה לו לשמור מקחו. אבל קרן, שאין נזקו מצוי — לא יהא חייב. וא"כ למה לא הקשוה בגמ'. ובתוספות⁷⁸ מתרצי בעבור שהיה יכול להכניסה בק"ו, ולומ': ומה שן ורגל שאפי' [ש]הזיקו מצוי, ברשות הרבים [פטור, וברשות היחיד] חייב, [קרן, שברה"ר חייב חצי נזק], ברשות היחיד לא כ"ש שיהיה חייב נ"ש [= נזק שלם]. ש"מ [= שמע מינה] תרתי: ש"מ שיש הכנסת פרכא, שלא מצינו בכל התלמוד הכנסת פרכא אלא בכאן שאמרו התוספות, שנשמר⁷⁹ התלמוד ממנה — נראה שישנה במציאות. וש"מ גם כן הכנסת פירכא (!) כשהפירכא (!) מסברא, כגון זאת, שהיא: מה לשן ורגל שכן הזיקו מצוי. אבל כשהיא מדין לא נכניסה בק"ו. [וד"מ מוס' (?) (= ר' משה) מוסא⁸⁰ אומ' שלא עשה זאת הקושיא, |

75 כלומר לשמעון.

76 ראה בבא קמא ב, ה.

77 הכוונה: הזיקון.

78 ראה תוספות לבבלי, בבא קמא כה ע"א, ד"ה "אני לא אדון", ובעיקר תוספות לבבלי קידושין ד ע"ב, ד"ה "מה ליבמה".

79 המונח 'שמירה' משמש בספרי ההיגיון בעיקר בהקשר ל'הטעאות', כלומר טיעונים הנראים תקפים אך למעשה — אינם, אלא טיעונים מטעים. לדברי הלוגיקנים, הלוגיקה מספקת לחכם כלים שבאמצעותם הוא יכול להישמר מלהיכשל בשיפוט מוטעה של טיעונים אלה. ראה למשל (I. Efron, *Maimonides' Treatise on Logic*, New York 1938 (PAAJR, 8 [1938]), חלק עברי, עמ' ס. המונח מופיע אצל ר' יצחק קנפנטון במשמעות של היוזרות מפירושים ומהלכי מחשבה הנראים אמתיים, אך הם לא. ראה ר' יצחק קנפנטון, דרכי התלמוד (לעיל, הערה 4), עמ' 23, 57, וראה עוד בויריין, העיון הספרדי (לעיל, הערה 2), עמ' 62. לדעת רבי יצחק אבוהב, דברי התוספות באו להסביר מדוע התלמוד נשמר מהלך מחשבה שלכאורה הוא אמתי — הפרכא על הקל וחומר של רבי טרפון — אך הוא לא.

80 הטיעון שלהלן הובא על ידי רבי משה אבן מוסא, ראה מיכאל היגער, "פירוש ר' משה אבן מוסא על הי"ג מדות של ר' ישמעאל", א' מארכס (עורך), ספר היובל ללוי גינצבורג, חלק עברי, ניו יורק תש"ו, עמ' קא.

(81) בעבור שהיה יכול להחליף הק"ו, כמו שאמרנו, ולעשותו ממקומות, ולומ': אני לא אדין (!) קרן משן ורגל אבל אדון (מ)מקום ממקום: רשות היחיד מרשות הרבים, ואומ': ומה במקום שאין נזק לשן ורגל, יש נזק לקרן, וזהו רשות הרבים, במקום שיש נזק לשן ורגל שהוא ברשות היחיד — לא כ"ש שיהיה נזק לקרן. והחילוף שיש בין זה לראשון⁸¹ הוא כי ראובן שאמרנו הוא המגלה, ואין קושיא למגלה כלל, כי אפי' שנאמ': מה לראובן וכו', זה הק"ו שאנו קורין ק"ו ממקומות (ועשה) [יעשה] אותו התלמוד כשהקשה למלמד, ואמ': מה לראובן, שזהו מה שקרית⁸²: 'עיקרא דדינא'. אבל כשהפרכא שעשה היה לְלַמֵּד, שזו היא פרכא אסופא דדינא, שאמ' שאתה אמרת שמק"ו יתנו לשמעון בית מושב בעבור שנתנו לו מקום בבית הכנסת, לוי יוכיח שנתנו לו מקום בבית הכנסת ואפי' הכי לא נתנו לו בית, אם כן אל תתמה משמעון שאפי' [ש]יש לו מקום בב"ה [= בבית הכנסת] לא יתנו לו בית — בכאן אין אנו עושין ק"ו ממקומות, בעבור כי עדין ישאר הקושיא שעשינו, שהוא יוכיח. שאפי' אומ': (א"כ) [אני] לא אדון שמעו' מראובן [אלא] בית ממקום ב"ה,⁸³ אינו יוצא מן הקושיא שעשה: לוי יוכיח, שסוף סוף מקום לוי יוכיח שהיה לו מקום ואין לו בית. לכן לא עשאו התלמוד שאינו מרויה כלל לעשייתו.

וזה הק"ו לא נעשה אותו מעיקרא בזה הסגנון, רוצה לומ': ממקומות, כי אם לאחר שהקשו לו קושיא, ולצאת ממ[נה] אומ': אני לא אדון. אבל מעיקרא [יו]תר טוב הוא לתלמוד מק"ו הפשוט מליכנס [בק"ו של מקומות].

81 כלומר בין קל וחומר של מקומות לקל וחומר הראשון שבו התרכז הדיון, הנקרא בספרות הכללים קל וחומר של נושאים.

82 כלומר שקראתי.

83 כלומר ומה מקום בבית הכנסת שראובן לא קיבלו, שמעון כן קיבלו, בית מושב ללימוד שראובן קיבלו — כל שכן ששמעון יקבלו.